

A tradición do conto popular en Betanzos. *Contos de onte*, de Marcelino Álvarez

CONCEPCIÓN DELGADO CORRAL*

Sumario

Análise da tradición do conto popular en Betanzos na presentación e estudo do libro
Contos de onte, de Marcelino Álvarez

Abstract

Analysis of the folk tale tradition in Betanzos in the presentation of the book
Contos de onte of Marcelino Álvarez

A Marcelino Álvarez
e Julio Romay
In memoriam

Este traballo é o limiar escrito para o libro *Contos de onte* de Marcelino Álvarez publicado en 1999. Dámolo a coñecer no *Anuario* como homenaxe a dous grandes amigos, hoxe desaparecidos, importantes no panorama cultural e social de Betanzos: Marcelino Álvarez e Julio Romay.

As cidades de Galicia teñen que divulgar os personaxes literarios que nelas naceron, dándoos a coñecer e conservando a súa memoria. No camiño de recuperación de figuras literarias xa desaparecidas estamos traballando, analizando o que significaron como persoas individuais e o papel da súa obra dentro do panorama literario galego. Tratamos de facer un labor de afirmación cultural e literaria desde Betanzos a través deses autores porque consideramos que é necesario recuperar o pasado para coñecer a tradición literaria da nosa cidade e tamén cremos que é de xustiza render unha homenaxe aos escritores da zona que, aínda que xa pertencen á historia, poden servir aos escritores de hoxe de exemplo e de sentir que continúan unha liña literaria xa encetada por outros.

Vicente Risco organizou unha campaña para a recollida de contos populares, sistematizándoos e clasificándoos, traballo que continuarían Xosé María Álvarez Blázquez, Antonio Fraguas e Ricardo Carvalho Calero. Modernamente publicáronse antoloxías do conto e tamén do conto popular galego, sendo crecente o interese por este xénero.

Esta tradición de narrativa oral galega tiña lugar en espazos abertos como a feira, ou pechados como a lareira, a forxa, a solaina, a botica, a adega, a barbaría... Curiosamente, en

* **Concepción Delgado Corral**, betanceira, é doutora en Filoloxía pola Universidade de Santiago de Compostela e catedrática de Lingua e Literatura do instituto «Francisco Aguiar» de Betanzos.

Betanzos, aparecen lugares importantísimos de propagación do conto, que son a sala de espera da notaría, espazo xerador de contos que recolle e elabora Xulio Cuns, as adegas, e a mesma Cafetería-Xeladería de Maino, lugares de xestación e de propagación de moitos contos do autor que presentamos, Marcelino Álvarez. No século XX, autores brigantinos dedícanse a escribir estes contos de tradición oral para que sexan lidos (Xulio Cuns), ou incluso representados, como acontece

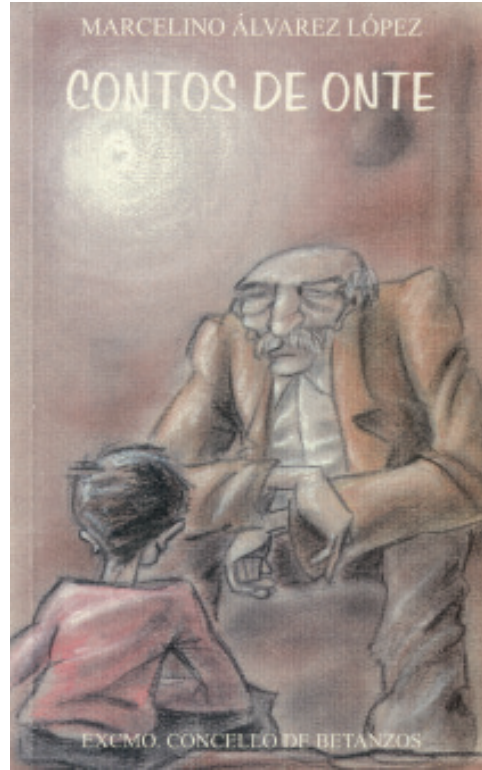
no caso de Manuel Roel. O conto popular non necesita duns lectores particularmente preparados e cunha ampla bagaxe cultural para a súa lectura como esixe o conto literario do século XX, non é unha literatura para unha elite senón que é unha literatura de divertimento, instrutivo ás veces, e estritamente popular, destinada a todos os públicos, instruídos ou non.

Neste lugar onde o mundo se chama Betanzos existe unha tradición de literatura oral, popular e fantástica desde tempos moi remotos, quizais desde o inicio dos tempos. Hai unha tendencia por parte dos brigantinos a narrar sucesos reais ou inventados que teñen case sempre unha finalidade humorística.

Marcelino Álvarez retoma a tradición oral e presenta un conxunto de contos elaborados a partir de datos certos, superpoñéndolles gracia expresiva e unha importante carga de imaxinación; todo se subordina a conseguir o efecto de provocar o riso entroncando directamente co conto de finais do século XIX e comezos do XX, sen preocupacións culturalistas ou de técnica literaria. Os contos son breves e o autor non trata de expandilos senón que practica unha escala reducida na forma de contar. *Contos de Onte* é un conxunto de contos caracterizados pola intención humorística e pola variedade de liñas temáticas que, xunto co nome dos personaxes, se manifestan xa no título («A carne do cocido, de Cristovo»). Entre estas liñas temáticas destaca a dos personaxes caracterizados por unha simpleza que os fai padecer atropelos e inxustizas, como acontece con Cristovo a quen a muller alimenta mal, ou co neno Xurxo enganado por un pillo; non falta o personaxe pícaro, Xacobe quen, para fuxir do servizo militar, aparenta louco, ou o que non paga no tren e pretende conseguir unha indemnización («O sentido do olfato»); está presente tamén o paisano desconfiado que comproba se no banco hai cartas por temor a perder os seus alí depositados («A desconfianza do paisano»); temas científicos como a teoría da evolución de Charles Darwin en contraste coa explicación bíblica, defensa das dúas teorías segundo o caso («A teoría evolucionista de Charles Darwin»); destacando a inxeniosa proposta do «sistema cebola» entre elevadas teorías filosófico-económicas («O sistema cebola»). ou unha especie de breve historia do teléfono a través de diferentes anécdotas («O teléfono»); os amores populares, non exentos de sentido práctico por parte da muller («O anel de Casilda»). De entre todos os contos, o titulado «O Marqués» é tematicamente

o máis complexo e fainos pensar na cousa de Castelao «A Marquesiña», cun final aberto á libre interpretación dos lectores.

Na elaboración escrita dos contos, o autor parte do modelo da literatura oral, o que se manifesta en que o narrador conta o lle contaron, o que escoitou ou o que presenciou en diferentes espazos públicos como a adega, a sociedade recreativa ou a reloxaría; a oralidade maniféstase tamén na claridade expositiva, na localización xeográfica de personaxes e feitos e nas chamadas ao oínte ou narratario, do que moitas veces solicita a participación: *Así que vostedes, con estas notas, xa poderán facer un retrato de como era o pobriño de Quiquiño* («A teoría evolucionista de Charles Darwin»). O narrador maniféstase como heterodiexético, narrador que coñece os feitos pero que non partipa neles, contando o que escoitou («O anel de Casilda»), pero tamén como homodiexético, formando parte da historia que conta como personaxe ou testemuña; é un narrador que quere destacar, que comenta e fai pequenas

digresións, destacando a súa persoa en singular ou en plural: *Eu tiña un amigo, betanceiro el polos catro costados* («Poucos e escolleitos»); opinando: *A min parecíame que Cristovo que era un bo labrego...* («A carne do cocido, de Cristovo»); completando o conto: *O silencio de Inés á pregunta de Cristovo, foi a contestación máis elocuente, e se miramos as caras de ámbolos dous -a de Inés como unha lúa chea, e a de Cristovo de esmirriado; xa sabemos -con certeza- a onde ía parar a carne do cocido* («A carne do cocido, de Cristovo»); implicando ao lector: *Cristovo, o noso coñecido labrego* («O trancazo de Cristovo»). Os comentarios son variados, involucrándose o narrador persoalmente, cando fala das vantaxes propias da terceira idade, no conto «Cuestión de educación». O narrador pretende dar a impresión de «vida real», falando de personaxes con nomes reais, amigos seus e naturais de Betanzos, que viviron as historias que el conta. Os protagonistas e personaxes dos contos pertencen a traballos diferentes e o narrador individualízaos con nome e apelido, ou co nome acompañado do nome da casa, do oficio ou do lugar onde residen, e tamén mediante descrições contrastivas: *Por contra, a súa dona -Inés de Nome-, Muller de bo ver, de faciana sonrosada, un pouco entrada en carnes, limpa como un coral, rezumaba saúde por tódolos poros da súa pel* («A carne do cocido, de Cristovo»), descrições cheas de expresividade: *Xurxo era un cativo bonito porque si, coa faciana de cor escura, o pelo rizado como un mouro, e uns ollos negros que parecía que despedían raios de luz do expresivos que eran...* («Xurxo»); descrições concentradas e exactas con varios puntos de vista: *Maximino era un home baixiño e chepudo, algo maior en idade que o resto dos seus compañeiros, pero segundo todos eles cos que ía de caza, no monte*

Maximino axigantábase. Coñecía, palmo a palmo, tódolos monte da comarca ... («A cadela de Maximino»). Estes personaxes están situados ou foron nados en Betanzos, ou na súa comarca, espazo entre urbano e rural segundo traballen na cidade ou no campo (centro da cidade/San Xiao, o Vinte). Betanzos é o centro ao redor do cal xira todo e, en certa medida, o auténtico protagonista dos contos, nos que se manifesta o sentimento de amor que o autor ten por todos os lugares das Mariñas dos Condes. Dentro deste mundo, hai microespazos importantes como o rural San Xiao, ou os urbanos Liceo, Reloxaría, adega ... Pero tamén aparecen outros lugares de Galicia como a Coruña, Santiago, Ferrol, Lugo, Chantada, Samos, Noia, e de fóra de Galicia como Barcelona, Madrid, Aranjuez, Villaconejos, o Bierzo, La Rioja e Valencia. Narrador e personaxes betanceiros están intimamente relacionados con este universo que se chama Betanzos, aparecendo como o lugar apropiado para a fantasía que todos eles manifestan xunto co orgullo de ser betanceiros.

Os 24 contos configuran unha obra con unidade que lle vén dada por ser esta cidade o espazo central deles, polo narrador, e pola intertextualidade, manifestada en alusións que o narrador fai a contos anteriores e na presenza en varios contos dos mesmos personaxes ou de familiares destes. As mesmas características de gracia expresiva, ton sinxelo e linguaxe viva que Marcelino Álvarez manifesta cando conta oralmente os contos, cousa que coñecemos por ser moitas veces oíntes, mantéñense nos contos escritos; en dúas ocasións, alude a escritores como Álvaro Cunqueiro e Carlos Casares, autores de contos tamén, facendo metaliteratura.

O conto popular representa un grande papel na historia deste lugar onde o mundo se chama Betanzos, con autores anónimos, e outros autores que se dedican a escribilos como Manuel Roel, Xulio Cuns e Marcelino Álvarez; uns e outros conforman un universo creativo, alegre e fantástico cunha positiva e amable visión da realidade. Marcelino Álvarez manifesta coñecer ben a psicoloxía do seu pobo, valorándoa positivamente nestes contos que poden servir para o día e tamén para a noite. Betanzos, cidade aberta á fantasía e á imaxinación, semella ser o lugar ideal onde os habitantes poden desenvolver estas aptitudes, converténdose nun enclave importante de creación contística.

Resulta particularmente grato presentar un libro de contos cando o conto de tradición oral está morrendo porque as novas xeracións non participan desta forma de comunicación e cultura, por isto pregamos para que os contos non só sexan a recolleita por escrito daqueles contos de onte senón que a actividade de contar se transforme de novo nunha maneira de disfrutar, ensinando a comunicar e a deleitar; desexamos que teña longa vida, que os contos de onte orixinen os contos de hoxe e os de mañá e que, a través de autores como Marcelino Álvarez e tantos outros, Betanzos, seguindo unha longa tradición, poida ser considerado un entorno real xerador de literatura fantástica e un trasunto literario imaxinario semellante ao mundo de Macondo de García Márquez ou ao de Yoknapatawpha de Faulkner.